

Cornelis Engebrechtsz.
Kruisiging van Christus
ca. 1510

Lucas van Leyden
Het laatste oordeel
1526 - 1527

Isaac Claesz. van Swanenburg
Zelfportret
1568

David Bailly
Vanitas-stillevens met zelfportret
1651

Jan van Goyen
Gezicht op Leiden
1650

Rembrandt van Rijn
Historiestuk
1626

Jan Lievens
Pilatus wast zijn handen in onschuld
ca. 1626

Gerrit Dou
De Astronom
ca. 1650

Jan Steen
Stoeiend paar
ca. 1660

Hendrik van der Burgh
De Groenmarkt
1660

Frans van Mieris (de Oude)
Boerenherberg
ca. 1655

Edwaert Collier
Schijnbedrieger
ca. 1750

Paulus Constantijn la Farque
De vergaderzaal van Kunst Wordt Door Arbeid Verkregen
1774

Nicolaus - Joseph Delin
Portretgroep van Théodore Frédérique de Malnoë en haar dochters
1796

Mattheus Ignatius van Bree
Burgemeester Van der Werff biedt zijn degen aan het volk
1816 - 1817

Alexander Hugo Bakker Korff
La fille du héros
1875

Menno Kamerlingh Onnes
Portret van Jenny
1888

Floris Verster
Bloemen en bladeren
1888

Leiden is een stad van verf. Wie van ver komt, wordt getroffen door haar schilderachtige silhouet. Maar dat is niet alles. Gedurende de afgelopen eeuwen woonden en werkten enkele van 's werelds beste en beroemdste schilders in de stad en hielden haar een spiegel voor. Ze gaven haar een gezicht. Wekelijks neemt ONNO BLOM een schilderij van een Leidse schilder uit de collectie van De Lakenhal onder de loep.

Deze week: **Burgemeester Pieter Adraensz. van der Werff biedt zijn degen aan het volk door Mattheus Ignatius van Bree**

De sleutels op hun kop

Groots en meeslepend. De woorden uit het gedicht van Hendrik Marsman schieten je te binnen als je staat voor het overweldigende doek – zes meter breed en vier meter hoog – dat Mattheus Ignatius van Bree in 1818 voltooidde. Twee jaar eerder, in 1816, had Koning Willem I de Antwerpse schilder van historiestukken de ervolde opdracht verschaft om een schilderij te maken met als onderwerp: *De zelfopoffering van Burgemeester Van der Werff*.

De gebeurtenis die op het schilderij van Van Bree zo dramatisch is verbeeld, is een sleutelscène in de geschiedenis van de stad. Hier valt namelijk te zien hoe Pieter Adraensz van der Werff, de burgemeester van Leiden in 1574, het jaar waarin de stad maandenlang door de Spanjaarden werd belegerd, zijn lichaam aanbiedt aan de uitgehongerde bevolking. Zij smeken hem in hun opperste nood om de poorten van de stad te openen voor het Spaanse leger. Maar eerder gaf hij zijn leven, dan toe te geven aan dat verzoek.

Voor het eerst dook het dramatische gebaar van de burgemeester op in de tweede druk van de *Korte beschrijvinge van de strenge belegering en wonderbaarlyke verlossing der stad Leiden in den jaare 1574* van Jan Fruytiers, raadshier van de Prins van Oranje, en ooggetuige van de verschrikkingen tijdens het beleg in de stad. Fruytiers zou gehoord hebben dat Van der Werff, toen een groep Leidenaren hem in 'grooten hongersnoot' vroegen om het verzet tegen de Spanjaarden te staken, had gezegd:

'Siet lieve meedeburgers, ik hebbe eed gedaan [...] Soo gy met myn dood geholpen zyt, ik moet eens sterven, ende het is my evenveel oft gy 't doet op sulker maate ofte de vyand: want mijn sake is goet. Zyt gy dan met myn dood geholpen, neemt myn lichaam, snyd dat aan stukken, ende deylt daar van soo veele als strekken mach, ik bens getroost.'

Zo werd in de literatuur een held geboren. Een icoon in de stadsgeschiedenis met messiaanse trekjes. Zelfs zijn woorden, 'neem en eet, dit is mijn lichaam', weerspiegelen die van Christus. In de geesten van de Leidenaren werd het verhaal van Van der Werff die zijn burgers weerstond en het eigenhandig opnam tegen de Spanjaarden

net zo'n symbool voor de stad als voor Florence, in eeuwige strijd met het grote Rome, het verhaal van David en Goliath. In later eeuwen werd de mythe verder gevoed. Het verhaal van Van Der Werff ging er bij de Leidenaar in als koek. Of haring en wittebrood, zo men wil. P.C. Hooft baseerde zich in zijn *Historiën* op de passage bij Fruytiers en talloze dichters. In 1774, toen in de stad het beleg en ontzet in een tweede eeuwfeest werd herdacht, dichtte Johannes le Francq van Berkhey in *Het verheerlijkt Leyden*: 'Vat aan, doorkerf gerust en 's Burgermeesters trot, / Die voor u sterven wil, uit deernis met uw lot.'

Zo bevatte elke eeuw een aanleiding om de moed van Van der Werff opnieuw in herinnering te roepen. Om de gevoelens van nationale trots aan te wakkeren ('de boel bij elkaar te houden' zouden politici tegenwoordig zeggen) gaf Willem I, koning over de Noordelijke én de Zuidelijke Nederlanden, de schilder Matthias Ignatius van Bree in 1816 de opdracht om Van der Werff, inmiddels uitgegroeid tot nationale held, op een schilderij te vereeuwigen. Toen het twee jaar later klaar was, werd het doek in het atelier van de schilder in Antwerpen voorzichtig opgerold en op transport gezet naar Leiden, waar het in de raadszaal van het stadhuis werd opgespannen en aan de wand kwam te hangen.

Op 3 oktober 1824 was het schilderij voor het eerst te zien voor de Leidenaren. Die dag werd het stadhuis, ter ere van de 250e gedenkdag, opengesteld voor de burgers. De toeloop was enorm. Voor de deur van het stadhuis stond een lange rij mensen, die uren moesten wachten voor zij het schilderij eindelijk konden zien.

En, wat zagen zij? Wrang genoeg zagen de Leidenaren dat Van Bree er op zijn schilderij maar een slag naar had geslagen. Niet alleen had hij zich moeten behelpen met portretten van Van der Werff, waarvan we ons moeten afvragen of die historisch zijn, maar ook zijn weergave van de stad was in de verste verten niet waarheidsgetrouw. De gevels kloppen niet, de kerk – het moet de Hooglandse voorstellen – is verre van accuraat en de gevel van het stadhuis had hij uit zijn duim gezogen. Zelfs de sleutels in het stadswapen, rechtsonder op een steen, had Van Bree op zijn kop gezet. Leiden was een sprookjesstad geworden.

Zestien jaar later zou een leerling van Van Bree aan de Antwerpse academie een nieuwe poging wagen. Gustave Wappers schilderde dezelfde voorstelling, ook op groot formaat, zij het iets minder megalomaan. Zijn doek mat drie bij vier. In 1830 werd het in Brussel geëxposeerd en maakte daar de kunstenaar in één klap beroemd. Iedereen was het erover eens dat de leerling zijn meester de loef had afgestoken. Het schilderij is beter geschilderd, maar ook beter gedocumenteerd. Op het schilderij is nu werkelijk de façade van het stadhuis te zien zoals negentiende-eeuwers en wij die kennen. Historisch is Wappers daarmee

nog niet: deze gevel zou pas tussen 1595 en 1598 worden opgetrokken. Dus ná het ontzet van de stad.

Hoe zit het tegenwoordig met de status van Van der Werff? Die heeft de afgelopen decennia enkele venijnige aanvallen te verduren gehad. Historici hebben erop gewezen dat in de eerste druk van Fruytiers' *Korte beschrijvinge van de strenge belegering* nog helemaal geen sprake is van de zelfopoffering van de burgemeester. Ook de geschiedenis zou geen aanleiding geven tot heldenverering. Had Van der Werff tijdens het beleg het voorstel van de Spaanse veldheer Valdez – gratie bij over-

gave – soms niet in serieuze overweging in de Raad besproken? Tot ergernis van Jan van der Does, een felle, jonge edelman uit Noordwijk, die de leiding over de troepen in de stad had.

Had de weifelmoedige houding van Van der Werff er niet toe geleid dat hij, vlak na het ontzet van de stad door Willem van Oranje, voortijdig uit zijn ambt werd gezet? Pas na zijn herverkiezing als burgemeester in 1577 verscheen de zelfopoffering van Van der Werff in de tweede druk van Fruytiers. Kwade tongen beweren dat de burgemeester het verhaal zelf wel eens in het oor van de kroniekschrijver kan hebben

gefluisterd. Telt dat voor de Leidenaren? Maakt het wat uit dat de stad op het schilderij van Van Bree thuishoort in het Rijk der Fabelen? Ik denk het niet. De mythe leeft voort en het schilderij spreekt tot hun verbeelding. Nog elk jaar op 3 oktober, als de burgers van de stad het ontzet viëren alsof hun leven ervan afhangt, bezoeken honderden Leidenaren de Lakenhal als ware het een bedevaartsoort. Zij gaan voor het doek staan, zien Van der Werff zijn arm met de degen uitstrekken en horen hem zeggen: 'Neemt myn lichaam, snyd dat aan stukken.' Op 3 oktober is hij Hun Man.

Burgemeester Pieter Adraensz. van der Werff biedt zijn degen aan het volk
Mattheus Ignatius van Bree
* Antwerpen 1773 - 1839 † Antwerpen 1816 - 1817
Olieverf op doek
430 x 574 cm

Willem Hendrik van der Nat
Gezicht op de Vlietbrug bij sneeuw
Eerste helft zoe eeuw

Bram van Velde
Zelfportret
1922

Hendrik Jacobus Valk jr.
Het ontbijt
1921

Theo van Doesburg
Sfeer
ca 1916